

Inhoud

Inleiding	7
1. Mens en dier	11
2. Politiek	49
3. Bazig en agressief	73
4. Slimmigheden	99
5. Aardigheden	139
6. Banden die binden	165
7. Alles draait om seks	205
Noten	223
Verantwoording	224

Inleiding

Het nieuws zit elke dag vol met leuke of minder leuke voorvallen, zoals dolfijnen die een zwemmer redden of een ‘tamme’ chimpansee die een vrouw zo lelijk toetakelt dat ze enige tijd later letterlijk zonder gezicht bij Oprah verschijnt. Er zijn ook tijgers die ineens uit hun kuil in de dierentuin blijken te kunnen springen, kraaien die werktuigen gebruiken, jonge apen die een beter geheugen hebben dan mensen, of paarden die van een zekere verdrinking gered moeten worden.

Ik volg het allemaal met grote belangstelling en gebruik zulke gebeurtenissen regelmatig voor de columns die ik sinds 2005 voor *Psychologie Magazine* schrijf. Elke maand een stukje, waarbij het me vooral gaat om het verband met menselijk gedrag. Verder zijn er natuurlijk ontdekkingen uit mijn eigen werk en andere nieuwe ontwikkelingen die de aandacht vragen. Het gevolg is een serie van bespiegelingen over waar wij vandaan komen en hoe ons gedrag de sporen draagt van onze aapachtige achtergrond.

Soms wordt wat er tussen onze oren zit als uniek

gezien, maar in feite zit er geen enkel onderdeel in onze hersenen dat we niet ook bij apen vinden. En niet alleen bij mensapen, onze naaste verwanten, maar ook bij die aapjes met staarten, die veel verder van ons af staan en die vroeger soms letterlijk uit de mouw van een kunstenaar op de kermis ten tonele verschenen. Ik heb altijd gehouden van de uitdrukking ‘daar komt de aap uit de mouw!’ omdat ze verwijst naar een verborgen beweegreden waar we eigenlijk al een vermoeden van hadden. Heel toepasselijk op wat we soms leren van apengedrag.

Ik werk met primaten, zowel menselijke als niet-menselijke. Twee dagen per week geef ik les aan de universiteit van Emory. Alhoewel ik van huis uit bioloog ben, ben ik hoogleraar in de psychologie. In Amerika worden de scheidslijnen tussen de disciplines niet zo scherp getrokken als in Europa, dus een antropoloog kan op een biologische afdeling werken en een bioloog, zoals ik, op een psychologische afdeling. De rest van de week breng ik op andere locaties door met mijn team van ongeveer twintig mensen. Dat betekent nogal wat gereis, want met een oppervlak zo groot als twee Nederlandse provincies is Atlanta enorm uitgestrekt. De helft van ons onderzoek doen we met kapucijnaapjes in een primatencentrum in de stad en de andere helft ver erbuiten, waar we een veldstation hebben met meer dan tweeduizend apen, waaronder onze chimpansees. Dankzij het warme

klimaat brengen de dieren het grootste deel van het jaar buiten door.

Daarnaast vlieg ik regelmatig naar afgelegen oorden. Ik bezoek mijn studenten of collega's die werken met olifanten in Thailand, chimpansees in Tanzania, kapucijnaapjes in Costa Rica, of makaken in Japan. Terwijl ikzelf met dieren in gevangenschap werk, wil ik graag weten hoe het er in het veld aan toe gaat omdat dit me helpt met het ontwerpen van mijn studies. Uiteindelijk is alle apengedrag bedoeld voor de overleving in een natuurlijke omgeving en ik ben nog steeds meer bioloog dan psycholoog. De bioloog vraagt zich af waar gedrag toe dient. Het antwoord daarop komt uit het veld. Maar het werk met dieren in gevangenschap is natuurlijk meer gedetailleerd en vaak experimenteel, hetgeen vragen beantwoordt die in het veld niet eens gesteld kunnen worden. Er is veel meer samenwerking tussen veld- en gevangenschapswerk dan vaak wordt aangenomen.

De gemeenschap van primatologen is klein en we kennen elkaar allemaal. Er wordt volop gekibbeld, net als binnen elke academische gemeenschap, maar uiteindelijk houden we allemaal van apen, hetgeen een band schept. Deze liefde voor het vak doet ons vaak vergeten dat de meeste mensen alleen in apen geïnteresseerd zijn vanwege onze verwantschap. Apenkenners kunnen echt uren praten zonder ooit de mens te noemen! Het schrijven van mijn

columns helpt mij af te wegen wat het verband is tussen bepaald diergedrag en het gedrag van mensen. Dit boek benadrukt de overeenkomsten, in de overtuiging dat we heel wat kunnen leren van onze afkomst.

Frans de Waal,
Atlanta

Mens en dier

Hoe apen mensen kijken

Dieren kijken dwars door mensen heen. Wij doen een mooi pak aan, een peperdure stropdas om, we laten een Rolex uit de mouw bungelen, maar op dieren maakt dit geen enkele indruk. Symbolen van macht en rijkdom ontgaan hun. Waar het om gaat is lichaamshouding, stemklank, geur.

Soms kijk ik naar mijn gasten door de ogen van mijn chimpansees. Als ik deftige mensen meeneem, zijn de apen vaak geïrriteerd, en ik begrijp waarom. De apen merken de arrogantie. Die mensen lachen en wijzen naar hen zoals ze nooit zouden durven lachen en wijzen naar hun eigen soortgenoten. Ze doen hun best om afstand te bewaren, vandaar al dat gegrap. De apen zien de gelakte nagels, ruiken de aftershave, en voelen zich niet serieus genomen. Voor dat je het weet smijten ze van alles in onze richting, waaronder geurige lichaamsproducten.

Stel hiertegenover een bezoek van een oude Japanse vriend, Toshisada Nishida, die al tientallen jaren in Tanzania chimpansees bestudeert. Nishida heeft duizenden uren in het bos achter apen aan ge-

lopen en begrijpt hun lichaamstaal als geen ander. Toen ik hem meebracht, deden mijn apen bijna alsof ze hem niet zagen! Nishida deed geen moeite om in het gevlug te komen, sprak niet tegen hen, maar stond gewoon naast me naar hen te kijken. Zijn lichaamstaal was er een van iemand op z'n gemak, iemand die de apen als persoonlijkheden zag op dezelfde manier waarop mensen elkaar zien. Dit had een onmiddellijk kalmerend effect.

Apen hebben uitstekend in de gaten wie er naar hen komt kijken. Over het algemeen zien vrouwelijke apen vreemde vrouwen als rivalen, terwijl mannelijke apen vreemde mannen als rivalen zien. Ze maken dit onderscheid niet op grond van geur, want chimpansees zijn net zo visueel ingesteld als wij. Vrijwel alle dieren – ook dieren die verder van ons af staan, zoals katten of papegaaien – zien met een of ze met een man of vrouw te maken hebben. Dit geeft te denken. Het man-vrouwverschil is lang niet de 'culturele constructie' die sommigen erin zien; het onderscheid gaat duidelijk dieper. Mannelijke dieren hebben een hogere spierspanning, vertonen meer hoekige lichaamsbewegingen en gedragen zich brutaler. Dieren hebben geen moeite de hanen eruit te pikken, ook bij de mens.

Het grappigste geval was een chimpanseeman, Klaus, die absoluut niet blij was met een nieuwe student van me, Josh. Beiden waren ongeveer in dezelf-

de leeftijdsfase – net uit de puberteit – en Josh hoefde maar langs te lopen of Klaus begon te provoceren en dingen naar hem te gooien. Het liefst zou hij een partijtje geknokt hebben om vast te stellen wie boven wie stond in de rangorde. Het is de leeftijd waarop zowel chimpansee- als mensenmannen hun plek in de samenleving bepalen.

Op een dag was Klaus midden in een paring, toen Josh voorbijliep. Tot grote verbazing van iedereen liet hij de apenvrouw in de steek om zijn ongenoegen kenbaar te maken. Hun rivaliteit telde kennelijk zwaarder dan seksueel plezier, hetgeen we Josh nog jarenlang als compliment hebben voorgehouden.

Het verdriet van King Kong

Waarom vinden we het vertederend als een opgepompte gorilla een breekbaar menselijk wezentje van het andere geslacht in zijn grote hand knelt? Is King Kong een darwinistisch verhaal over verwantschap? Een verhaal over rassenvermenging? Of gaat het om een verboden romance die ten dode is opgeschreven?

De film deed mij denken aan een vreemde vraag waar dierentuinen en primatencentra regelmatig mee geconfronteerd worden. Van tijd tot tijd krijgen we verzoeken van mensen die seks met mensapen willen. Soms doen de briefschrijvers het voorkomen alsof ze mee willen werken aan een experiment, maar meestal gaat het gewoon om de seks. Mannen willen het doen met vrouwelijke apen en vrouwen vinden die stoere gorillamannen uiterst aantrekkelijk, waarschijnlijk zonder te beseffen dat ze een penis hebben van hooguit vier centimeter.

Omgekeerd staan apen onverschillig tegenover ons. Ze hebben alleen seksuele belangstelling voor mensen als ze door ons zijn grootgebracht: een kwestie van inprenting. Toen bioloog Konrad Lorenz gan-

zen uit het ei grootbracht, waggelden de kuikens achter hem aan alsof hij hun moeder was. Op latere leeftijd bleken ze zich ook seksueel aangetrokken te voelen tot mensen. Bij zoogdieren komt soms iets dergelijks voor. Maar in het wild zien we zelden zulke verwarde oriëntaties.

We moeten dus concluderen dat King Kong óf erg vertrouwd was met mensen, óf gebrek had aan vrouwelijk gezelschap. Hij leefde alleen, op een klein eiland waar te weinig te eten was om ook andere apen te voeden. Zoals eenzame zeelui in elke vis een zeemeermin gaan zien, heeft de koning van de jungle mogelijk de blonde Ann aangezien voor een soortgenoot. Wat jammer dat ze geen echte relatie zijn aangegaan, zoals in Peter Høegs boek *De vrouw en de aap*. Dat zou pas gedurfde cinema zijn geweest! De film had dan kunnen eindigen met King Kong, Ann en hun kroost voor altijd gelukkig in New York.

Kan zoiets eigenlijk? Het is geprobeerd. Josef Stalin had het briljante idee om soldaten te maken die ongevoelig zijn voor pijn en bereid om alles te slikken wat men hun voorschotelt. Ik weet niet waarom hij daarbij aan apen dacht, maar in 1926 diende het politbureau een verzoek in bij de Russische Academie van Wetenschappen om mensen met apen te kruisen. Bioloog Ilya Ivanov trok daarop naar Afrika om vrouwelijke chimpansees met menselijk zaad te bevruchten. Niet zijn eigen zaad, want zoals bijna

iedereen in die tijd dacht hij dat de lokale bevolking dichter bij de apen stond. Het avontuur liep op niets uit en professor Ivanov eindigde in Siberië.

Onze fascinatie met apen gaat duidelijk dieper dan biologische verwantschap. Zonder ons in verlegenheid te brengen, legt King Kong die onderliggende spanning bloot. En zoals altijd zorgen we ervoor dat wij winnen, terwijl de aap verliest.

Bokito

De gespierde prins zit al jaren in het kasteeltorentje. De jonkvrouw komt elke dag zwaaien aan de overkant van de gracht. Ze heeft een speciale band met prins Bokito. Maar hij vraagt zich af waarom ze nou nooit eens echt op bezoek komt. Ziet ze niet dat hij vastzit? Op een dag heeft hij er genoeg van, springt met grote moed en moeite over het water en valt de vrouw aan. Onvermijdelijk wordt hij weer opgepakt en ruw in het torentje teruggesmeten.

Intussen staat bij mij de telefoon roodgloeiend. Bokito is een elfjarige gorilla, het slachtoffer een 57-jarige Zoetermeerse die elke dag Blijdorp bezoekt, en het incident vond plaats in een superdrukke dierentuin waar Bokito de vrouw zonder aarzeling tussen de bezoekers wist te vinden. Is het de schuld van de aap, de vrouw, of de dierentuin? Kan een gorilla mensen herkennen? Kent hij het verschil tussen man en vrouw?

Dat het incident zoveel aandacht trok, verbaast me niks, gegeven de beauty-and-the-beast-elementen: woeste kracht, onbeantwoorde liefde, tragische afloop.

Bij apensoorten die harems vormen, zijn mannen altijd een stuk groter dan vrouwen. Er worden net zoveel mannelijke als vrouwelijke gorillababy's geboren, dus voor elke pasja die er zes vrouwen op na houdt, staan er automatisch vijf kerels met lege handen. Daarom is de gorillaman gebouwd als een vechtmachine: hij moet de concurrentie de baas kunnen.

We kennen de motieven van de mensenvrouw niet, maar zelfs als ze alleen maar op een vriendschappelijke relatie uit was, legde Bokito haar bezoekjes ongetwijfeld anders uit. Een elfjarige gorilla is amper volwassen en heeft weinig anders aan z'n kop dan seks en territorium. Hij moet een harem opbouwen en een gebied veroveren. Voor hem hoort een vrouw die op hem gesteld is in zijn harem, en als dat niet goedschiks gaat, dan maar kwaadschiks. Bokito is door mensen grootgebracht en kende dus heel goed het verschil tussen man en vrouw.

Bokito's poging zijn harem uit te breiden zou mogelijk niet zo slecht afgelopen zijn als de vrouw zich niet had verzet. Ze eindigde in het ziekenhuis, maar bedenk hierbij dat een mens vergeleken bij een gorilla weinig kan hebben. De bestraffing die Bokito uitdeelde was minimaal vergeleken bij wat hij had kunnen doen: voor hetzelfde geld had hij met één klap haar ruggengraat gebroken.

Het geval is uitgegroeid tot een rage. Men verkoopt de zogenaamde Bokitokijker (een bril waarmee je

apen kunt aankijken zonder dat ze het doorhebben), speculeert over de seksuele aantrekkingskracht van apen op vrouwen en zelfs over het diepe verlangen om gedomineerd te worden door een machtige, virtuele King Kong.

Ikzelf zie het vooral als een lesje voor dierentuinen om voorzichtig te zijn met de opvoeding, zoals nu weer met die Duitse ijsbeer, Knut, die met de fles wordt grootgebracht. Die wordt nog veel gevaarlijker dan Bokito, aangezien de mens voor hem ook nog eens een hapje is. Het is ook een lesje voor het publiek om anders naar dieren te gaan kijken: net als wij hebben zij hun persoonlijkheden, verlangens en frustraties. Als je ziet hoe het publiek gilt en zich aanstelt bij een apenverblijf, vraag je je echt af wie er nou het meest voor aap staat.